

Latzkó Andor

Emberek a háborúban

Latzkó Andor Budapesten született 1876-ban. Édesapja jómódú belvárosi ötvösmester és ékszerész, édesanyja osztrák hölgy volt. Budapesten, Stuttgartban és Berlinben végzett egyetemi tanulmányokat, aztán banki alkalmazott lett, majd újságírói pályára lépett. 1901-ben Berlinbe költözött, ettől kezdve németül jelentek meg a művei (és a nevét is így írta alá: Andreas Latzko), úgy gondolta ugyanis, hogy ha színműveit, regényeit és novelláit világnyelven – németül – rögzíti, többekhez juthat el a szava.

Mivel állampolgársága nem változott, 1915-ben, tehát már 39 évesen be kellett vonulnia, a Monarchia tartalékos tisztjeként harcolt az olasz fronton, Isonzónál. Az átélt borzalmaktól idegösszeomlást kapott; előbb Ausztriában gyógykezelték, majd életveszélyes állapotban Svájcba, egy davosi klinikára szállították át, ott vetette papírra élményeit.

Ez a műve Zürichben jelent meg először, 1917 nyarán, *Menschen im Krieg* címmel, a szerző nevének felütitése nélkül. A háborús cenzúra azonnal betiltotta Németországban és a Monarchiában, később Franciaországban és Nagy-Britanniában, majd az összes hadviselő országban, sőt az USA-ban is. Csak a harmadik – német nyelvű – kiadás címlapján tűnt fel először a neve.

Még 1931-ben Salzburgból Amszterdamba költözött. Könyveit már javában égették Németországban és a Harmadik Birodalom által megszállt területeken, 1944 márciusától Magyarországon is, miközben szerzőjük 1943 szeptemberében Amszterdamban meghalt.

Halála után itthon teljes feledés hullott rá, a német, angol, francia életrajzi gyűjteményeket fellapozva viszont meglepődve tapasztalhatjuk, hogy jelentős iróként tárgyalják, hatását tekintve Romain Rolland-nal, Stefan Zweiggel, Henri Barbusse-szel együtt említik. E műve az internetes WorldCat katalógus szerint 1917 és 2015 között összesen 136 kiadást ért meg.

Az alábbiakban részleteket közlünk a könyvből, jelezve az ottani oldalszámokat.

Az indulás (19-21)

– Az én feleségem is fess volt, persze... Egyetlen könnyet sem hullatott... Vártam, csak egyre vártam, hogy mikor kezd kiabálni, mikor fog kérni, ráncigálni, lecibálni a vagonról, könyörögni, hogy ne menjek a többiekkel a halálba, legyen inkább gyáva, maradjak velem! De nem merte... Vagy eszébe se jutott? Egyik sem merte, egy sem akadt, mindegyik csak fess akart lenni... Az enyém is! Az enyém... Intett a kendőjével, mint a többi...

Rángatózó, vonagló karjait a magasba küldte, ahogy bibliai megpróbáltatást hívják tanúnak az eget.

– Szeretnéd tudni, hogy mi volt a legborzasztóbb? – suttogetta. – A csalódás... Induláskor. Nem a háború! A háború pontosan olyan, amilyennek lennie kell. Elámulnál, kiskomám, hogy embertelen? Ugyan...! Csak az indulás tartogatott meglepetést! Az asszonyok kegyet-

lensége, az bizony váratlanul hatott! Tudtak mosolyogni, tudtak rózsát hinteni: adták a férjüket, adták a fiaikat, akiket ezerszer ágyba fektettek, betakargattak, megsimogattak... Akiket önmagukból felépítettek... Ez volt ám a csuda meglepetés! És nem csak odaadtak, hanem egyenesen küldtek! Harcba küldtek, mert röstellték volna, ha ott állnak hős nélkül... Vagy tán mentünk volna, ha ők nem küldenek? Gondolod? [...] Az asszonyok küldtek minket! A generálisok csak tehetetlenül hadonászhattak volna, ha az asszonyok nem engedik vagonokba hajtani a férfiakat, ha azt kiabálták volna, hogy ránk se néznek többé, ha gyilkosokká leszünk! Ha szent esküvést fogadnak, hogy nem hálnak többé olyan férfival, aki koponyáikat hasít, agyonlő, agyonszúr... Ki az, aki így nekiindult volna?! Senki se, senki, én mondom neked... Azt hittem, hogy csak túrtöztetik magukat, de ha majd harsan a vonatfütyty, felordítanak, előzőlik a vonatot, és lerángatnak minket... Ez egyszer ők védhetek volna meg minket... de megelégedtek azzal, hogy fessek legyenek... Mindenütt, szerte a világon, csak fessek... [...]

Ez most a kellő pillanat, gondolta a doktor.

– Így van, hadnagy úr... – szólt esetlen kedélyességgel. – Az asszonyok már csak mind ilyen... Nincs mit tenni... [...]

– Mind ilyen? Mind? Mióta, he?! A szüfraszettekéről még nem hallottál? Minisztereket pofoznak fel, hivatalokat gyűjtanak fel, lámpavashoz láncolják magukat... A szavazati jogért! Érted, amit mondom: a szavazati jogért! Nem a férjeikért! Nem, nem, azokért nem! Azokért jajszavuk sincs...

Elcsuklott, majd lihegésbe fulladó zokogással, mint agyonhajszolt állat bögte:

– Vagy hallottál asszonyról, aki vonat elé vetette magát? Minisztert képen törölt? Egy sem küzdött, egy sem mozdult meg a földkerekségen! Kiküldtek, kikergettek minket gyilkolni! Megsarkantyúztak... Gyerünk, gyerünk, ölni! – Oket mentegeted?

Tűzkeresztység (25, 29-30, 42-43, 48)

Tapsifülesből nagy házinyúllá nevelt jószágot kés alá vonni, családtaggá fogadott előregedett kutyát sintérhez hurcolni – a „jólelkű Marsi bácsi”, ahogy ismerősei közül sokan hívták Marschner századost – képtelen lett volna, és akkor most embereket, akiket úgy ismer már, mint a kabátzsebét, hiszen hónapokon át maga képezte őket ki – srápneltűzbe futtasson? Mit érnek a magasztos elvek, felsőbb szempontok! Csak riadtan könyörgő, oltalmat kérő tekinteteket lát, mintha ő, a százados úr, még a levegőben repkedő golyóknak és gránátszilánkoknak is megálljt parancsolhatna! Ezzel a bizalommal éljen most vissza? Szakállas gyermekeit, akiket tegnap még porontyaiktól és zokogó feleségeiktől látott búcsúzni, most közömbösen masírozott a visszafordíthatatlanba? Szépen tovább és tovább, mit sem törődve, hogy egyikük-másikuk elvágódik közben, és vérben vonaglik? Honnan mérítsen ehhez erőt? [...]

Nehéz és tompa düh feszítette a századost, amikor a hosszú vonalba felsorakozott emberekre nézett. Lélegzetviasszafojtva figyeltek, minden tekintet rá, a szájára meredt. Mit mondjon...? A betanult frázisokat darálja el gyorsan, hazafias szövegeket, melyek engedelmesen szájra csúsznak? Hónapok óta érlelődött benne a dac, hogy az előírt „dulce est pro patria mori”-t nem fogja elharsogni, történnék akármi is! Mindennél jobban utálta az önfeláldozás kardcsörgetését, a halálmegvető bátorság ravasz, álszent, vásári-fortélyos hirdetését.

Fogcsikorgatva és lesunytt fejjel lépett a halovány arcok elé. Valamennyi szempárból naivan pislogott rá a kisgyerekes kérelem, „Vigyázz rám!”, s ez kétségbe ejtette.

Most kéne hazazavarni mindenkit, és egyedül, teljesen egyedül továbbmenni... Mély levegőt vett, kifeszítette a mellét, tekintetét odaszögezte az éremre, ami az egyik férfi mellén villogott... és kieresztette a hangját:

– Fiúk! Most szembetalálkozunk az ellenséggel. Bizom benne, hogy híven eskütökhöz, közületek mindenki megteszi a kötelességét! Nem követelek mást, többet, csak amit hazánk, a saját, tehát gyermekeitek és asszonyaitok biztonsága érdekében meg kell tenni... ebben bizonyosak lehettek! Sok szerencsét! És most rajta! [...]

Marschner utálta magát, mélyen utálta az eljátszott szerep miatt. Odaállt eléjük mint iskolázott ember, finom uraság, százados – gallérján három aranycsillag –, és elmagyarázta, kőműveseknek, bádogosoknak, szántóvetőknek, hogy kötelességük olasz kőműveseket, bádogosokat, szántóvetőket halomra löni. És tudomásul veszik, és mennek, és lihegnek... és ő vezeti őket! Hite ellenére... Gyáván, és közben bátorságot és önfeláldozást követelve! Visszaélt a bizalmukkal, kiforgatta az asszonyuk és gyermekeik iránti szeretetüket, hazudott, mert így talán életben marad, túléli a háborút, míg ha kimondaná az igazságot, és megtagadná a parancsot, agyonlőnék. Blöfföl, hamiskártyázik, mert fél a veszteséggel – emberi életek elvesztésével – egyenesen szembenézni! [...]

A százados mellett álló ember egy pillanatra letámasztotta fegyverét, és a még füstölő csőre remegő, kapkodó kézzel bajonettet tűzött. Marschnert hányás kerülgette, szédelegve lehunyta a szemét, és az árokfal mentén a földre csúszott. Ezt... nézte végig? Közvetlen közléről, ahogy ember embert koncol? Kirántotta tokjából a revolverét, kihúzta a teli tárat, és elhajította. Most védtelen... Ettől kicsit megnyugodott, elszántan felgyenesedett, készen arra, hogy a zihálva ideérkező vadállatok egyike, halálfélelmében, lemészárolja. Emberként halhat meg, indulat és gyűlölet nélkül, tiszta kézzel! [...]

Nem messze tőlük, a drótakadályok előtt egy olasz térdelt, bal karja petyhüden lógott, a másikat nyitott tenyérrel könyörgőn maga elé emelte, így csúszkált előre lassan.

– Nézzetek körül, van itt valami kötél? – szólalt meg az árokban az öreg káplár. – Sajnálom szegény figurót... Húzzuk be!

Utolsó szavaiba beleripakodott a gépfegyver zaja. A térden csúszkáló megütődött, mintha felpofozták volna, aztán arca bukott. Mögötte csikban felporzott a föld a golyók becsapódásától.

A százados pillanatig némán állt, tátott szájjal, torkára forrt hanggal. Aztán őrjöngve felordított.

– Weixler hadnagy úr!

– Parancs, százados úr! – érkezett az elfogulatlan válasz.

Marschner a hadnagy elé szaladt, merev felsőtesttel, gutaütéses arccal.

– Maga lőtt? – kérdezte fulladozva.

A hadnagy visszabámult rá, és kezeit szabályosan a nadrágvarrathoz igazítva jelentette:

– Igenis, százados úr!

Megállt a levegő, csak Marschner fogainak a vacogását lehetett hallani.

– Szégyellje magát! – dadogta remegve. – Védtelen sebesültekre nem lövünk! Ezt jól jegyezze meg magának!

Weixler krétafehérre sápadt:

– Százados úr, alázatosan jelentem, a legelől lévő eltakarta előlem a többi, nem állt módomban megkímélni! – Aztán megemelt hangon folytatta: – És arra is gondoltam, van nálunk otthon elég éhes száj, etessük talán az ellenséget is?

A százados most egész közel ugrott hozzá, és még a lábával is toppantott.

– Az, kérem, itt nem számít, hogy ön mit gondol! Megtiltom, hogy sebesültekre lőjön! Amíg én parancsolok itt, minden sebesült szent! Akár hozzánk tartozik, akár az ellenséghez... Megértette?

Weixler gögösen felemelte a fejét.

– Kérem tisztelettel a százados urat, tessék az előbbi parancsot írásba adni! Kötelességemnek tartom, hogy az ellenségnek minél nagyobb kárt okozzak! Akit én ma futni hagyok, két hónap múlva felépülve térhet vissza, és tíz bajtársamat lövi agyon!

Néhány másodpercig mozdulatlanul álltak, farkaszemet nézve, mint két gladiátor, akik életre-halálra tusáznak. Aztán Marschner aprót bölintett, majd egészen csendesesen hozzátette:

– Megkapja, hogyne.

És sarkon fordult. [...] Mintha fényben fürdene, olyan tisztaságot és könnyedséget érzett, és bár hullottak az aknák az árokra, kényelmesen, mintha csak korzózna, elindult.

A győztes (57-59, 66)

A téren, őexcellenciája parancsára, minden délután háromtól négyig katonazenekar adott hangversenyt. [...] A zenepavilon körüli sürgésforgás színes és derűs, nagyvárosias életképet rajzolt, olyan gondtalanul jókedvűt, mintha Bécsben, a Grabenen lennének májusi vásárnapon, a legzavartalanabb békeévekben. [...]

A járókelők közül, aki arra haladt, senki nem mulasztotta el, hogy ne vessen legalább egyetlen pillantást a mindenható hadvezérre, százezrek életének korlátlan urára, akit az újságokban előszeretettel csak a ***-i győztesként emlegetnek. Nem volt a városban senki emberfia, akinek sorsát egyetlen kézmozdulattal ne tudta volna kettétörni; jóindulata megrendeléseket és gazdagságot, kitüntetést és előléptetést, a kegy megvonása pedig romlást, kilátástalanságot, rosszabb esetben biztos halálba szóló menlevelet eredményezett.

Kéjesen hátradőlve kedvenc karosszékében, melynek jó esélye volt rá, hogy a jövőben történelmi relikviává váljék, a nagyúr éppen vezérkari ezredesének feleségével tréfálkozott. Kezével kiintett a térre – a szikrázó napfényben valóságos emberáradat hullámmozott ott –, és hangjában öblös diadallal megszólalt:

– Tessék csak! Ezt a vidám pezsgést szeretném egyszer a pacifista urak orra elé tolni, akik állandóan arról kárálnak, hogy a háború emélyítő öldöklés! Láttam volna békeidőben ezt a fészket, nagyságos asszonyom! Kétségbeesítő volt! Ma azonban a sarki rikkancs is több pénzt vág zsebre, mint hajdanán itt a legélelmesebb

kereskedő. És látta már a fiatalembereket, akik visszatérnek a frontról? Napcserezettek, egészségesek, vidámak! Azelőtt valamilyen irodában gunnyasztottak, túrós arccal, görbe háttal, pihegő tüdővel. Nekem elhiheti: Európa még soha nem volt olyan kicsattanóan egészséges, mint ma! Am ha újságot vesz a kezébe, nem erről olvas, hanem nemzetek elvérzéséről, világvégéről... Meg amiket még a firkász urak lázasan odakennek!

Megjegyzését az asztaltársak elkapták, és rögvést tovább is gombolyították. Buzgó szavakkal ecsetelték a háború áldásait, és élceket eregettek az összevissza loscogó békepártiak felé. A háború? Áldassék, mindörökké!

Bajtárs (70-72, 75, 78, 83)

Magam persze tudom, hogy a bajtársamat nem én vonzsolom erőszakosan végig az életemen. Bennem él, igen, bennem, erősebben, mint saját magam! [...]

Legyek erősebb, igen? Egy halottat nem lehet elzavarni, leváltani, megölni; drága jó orvos urak, ezt aztán igazán tudhatnák!

Nem lógnak-e Tiziano és Michelangelo képei még mindig a múzeumokban, évszázadok múltán is? Azok a képek pedig, melyeket az utolsó tusáját vívó haldokló vésett tizennégy hónappal ezelőtt az agyvelőmbé, csak úgy tűnjenek el? Mert aki alkotta őket, testileg már a sírjába utaltatott? [...]

Betegség...? Persze! A világ tele van sebbel, és a sebek mind a tömegsírok felé mutatnak. Bajtársam – ez könnyen hihető! –, tényleg szeretne már társai, a holtak mellé heveredni, ám minden, ami a világban történik, villanó fény, mely őt idézi! Idézi és hívja! [...] Minden beszélgetés, melyet elkap az ember, egy-egy végszó! Végszó minden mozdulat, minden lélegzetvétel! Ám az éjszaka csöndje is az. Vagy talán nem ketyegi a másodpercmutató minden ugrása ezrek végső hörgését? Nem elég *tudni*, *biztos tudomással bírni* a letépett állkapcákról, átvágott gégekről és egymásba csimpaszkodó végtagokról, hogy az ember a poklot hallja egyfolytában, mely a vastag levegőfalán túl fortyog?

Aki bizonyosan tudná, hogy a szomszéd lakásban éppen gyilkolnak, mialatt ő kényelmesen ledől a párnái közé, és fölugrana lázas érveréssel – beteg lenne? Lehet úgy tenni, mintha mindez nem volna? Nincs örült vész, a föld nem pökdös széttépett testrészeket az ég felé, és az ég vasöklökkel nem kalapálja a földet? Valóban félre tud vonulni az ember a tulajdon keresztire feszített énjétől, amikor az egész világ visszhangzik a végszóktól?

Nem!

A többiek betegek. Beteg, aki örömtől pirult arccal győzelmi híreket olvas, és közben lelki szemeit elégedetten hizlaltatja a meghódított – hullahegyektől megpuccolt – négyzetkilométereken, aki maga és távolabbi embertársai közé falat von, a falat tarka zászlószövetekkel ékesíti, hogy ne kelljen észrevennie, tudomásul vennie, mit vétenek abban a túlsó világban, amelyet egyszerűen csak „Front”-nak becézünk. Beteg, aki még tud gondolkodni, beszélni, civódni, aludni, miközben tudja, hogy mások a tulajdon beleikkel a két tenyerükben, mint félig tiport férgek kúsznak-másznak szántóföldeken, hogy félúton a kötözőhely fele kiszenvedjenek. Beteg, aki nem hallja a nyögést, fogcsikorgatást, üvöl-

tést, recsegést, robbanást, jajgatást, átkozódást, hörgést, mert körülötte a hétköznapi szokásos rendje perceg és az éjszaka boldog nyugalma szuszog.

Én lennék beteg, lázas és zavarodott?

Betegek a süketek és vakok, de nem én!

Beteg a tompult, akinek a lelke nem dadog könyörületről, vagy nem forr a felháborodástól. [...] Nem lenne okosabb egyszer őket megvizsgálni, milyen az elméleti állapotuk? Elárulom az orvos uraknak, akik engem oly résztvevőn őriznek, hogy néhány szó, melyeket mint veszett kutyákat eresztettek rá az emberekre, okozta az egész rémálmod.

„Front”, „ellenség”, „hősi halál”, „győzelem”, habzó nyelvvel és vérben forgó szemmel száguldanak végig a világon. Milliókat, kiket gondosan beoltottak tífusz, himlő, kolera ellen, nem oltottak be örület ellen. Szavak örülete ellen! Ezért lehet vonatba gyömöszölni – itt is, meg túlhan is –, és énekelgetve tömegeket utaztatni egymás elébe, hogy puffantsanak, szúrjanak, vágjanak, robbantsanak, és ezen szakszerű előkészítés, kicsontozás után odaadják húsukat a véres péphez, melyből a béke lepényét sütögetik azok, akik egyébként csak a borjú- meg marhabőreiket kínálják fel a hazának száz százalék haszonnal, és véletlenül sem a sajátjukat, napi harminc fillérért. Mert mi lenne, ha ez a kifejezés: „háború”, még nem volna kitalálva, és nem lenne megszentelve ezer évek használatától? [...]

Most eszement vagyok. Ráírták, el lehet olvasni a kórlapomon. Nyugtatólag megpaskolnak, mint a riadt lovat, ha civódni kezdek, és követelem, hogy engedjenek ki, mert *azokat* kellene bezárni ide.

Hazatérés (92, 97)

Hát emberi ábrázat ez? Szabad valakit ilyenné szabni? Az orra apró színes kockákból összerakva, a szája félrerántva, a bőre puffedtre paskolt és mint a nyúzott hús, piros, de ez hagyjád, mert keresztül-kasul árkok szabdalják, és a pofacsontja helyén mély, tátongó barlang, mely akár egy vastagabb emberi ujjat is elnyelhetne. Irtózatos!

Bogdán ezúttal világosan érezte, hogy Marcsának ez az ember, aki itt ül, nem Bogdán János többé. Másik embert hozott haza a vonat.

Szomorúsága lassan indulattá horgadt, féktelen dühé a nagyvárosi bagázs ellen, amely végletekig hitegette. Büszke legyen Marcsa, hogy ő a haza szolgálatába beletorzult? „Büszke”?!

Gúnyosan felkacagott, és ujjai görcsösen rászorultak, és száz darabra roppantották a csorba kis tükröt. Szilánkok hasítottak a kezébe, a vér a kabátja ujjába csordogált, de észre se vette, annyira elborította a harag. Ezek tán azt hitték, hogy egy parasztlánynak megteszi egy félszemű és félorrú férfi is? Haza...? Hát a hazával lép a lány az oltár elé? A hazával tud pompázni, amikor megjelenik kézen fogva a többi asszony és a népek színe előtt? A haza hajt majd a kalapján lengő szalaggal a falun keresztül? Ostobaság!

A kötetet Kállay Kotász Zoltán fordította, és a Napkút Kiadó jelentette meg 2017-ben (honlap: www.napkut.hu; e-mail: napkut@gmail.com).